

ОСОБЛИВОСТІ АЦИЛЮВАННЯ СПИРТІВ

© Барановська О.Е., 2008

Досліджено ацилювання спиртів оцтовою кислотою та ацилхлоридами. Встановлено кількісні залежності між структурою алкоголю і константою рівноваги для естерифікації і константою швидкості для алкоголізу хлорангідридів.

Acylation of alcohols by acetic acid and acylchlorides has been investigated. Quantitative relations between alcohol structure and equilibrium constant of esterification and rate constant of chloranhydrides has been established.

Постановка проблеми і її зв'язок з важливими науковими завданнями. Швидкість реакцій утворення естерів ацилюванням алканолів залежить як від структури нуклеофільного реагенту, так і від будови спирту, а також середовища, в якому ці реакції відбуваються [1]. Особливості перебігу ацилювання алканолів карбоновими кислотами та хлорангідридами, а також встановлення основних кінетичних закономірностей цих реакцій уможливають визначення оптимальних умов перебігу реакцій з метою одержання якнайвищих виходів естерів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Реакція естерифікації відбувається надзвичайно повільно і пришвидшення реакції досягається використанням кислотних каталізаторів. Ацилювання спиртів ангідридами і хлорангідридами відповідних кислот відбувається швидше і з вищими виходами естерів, ніж при ацилюванні кислотами. Хоч тут необхідно перетворити ще кислоту на хлорангідрид, який можна отримати при взаємодії тіонілхлориду і кислоти практично з кількісним виходом.

Ацилювання хлорангідридами аліфатичних кислот досліджено значно менше, на відміну від ацилювання хлорангідридами заміщених бензойних кислот, яке вивчене доволі ретельно. Щодо сольволізу α -етиленових ацилхлоридів, то описаний лише метаноліз хлорангідридів α -етиленових кислот загальної формули $RC(COCl)=CH_2$ ($R=H, C_1-C_5$) [2] і алкоголіз α -етилакрилоїлхлориду 14 спиртами [3].

Мета роботи – дослідження алкоголізу оцтової кислоти і хлорангідридів аліфатичних кислот, зокрема α -етиленових.

Без каталізатора реакція естерифікації $AcOH$ 2-пропанолом практично не відбувається. При використанні сульфатної, хлоридної, хлорної кислот, *n*-толуолсульфо кислоти (ПТСК), 1-гідроксипропан-3-сульфо кислоти (ГОПСК) із вмістом основної речовини відповідно, (мас. %): 98,0; 36,0; 96,0; 98,0; 98,0, як каталізаторів встановлено, що каталітична активність за значеннями константи швидкості прямої реакції k_{1ef} зростає в ряді $HCl < H_2SO_4 < ПТСК < ГОПСК < HClO_4$. Значення констант рівноваги – K_e , швидкостей прямої k_{1ef} і зворотної k_{-1ef} реакцій (табл.1), визначали за рівноважними концентраціями $AcOH$ і розраховували за формулами для зворотної реакції другого порядку.

Внаслідок дослідження естерифікації $AcOH$ метанолом, етанолом, *n*- і 2-пропанолами, каталізованої сульфатною кислотою, при 333 К та еквімолярному співвідношенні реагентів встановлено, що константа рівноваги K_e естерифікації $AcOH$ зменшується з видовженням і розгалуженням алкільної групи у молекулі спирту (табл. 1): $CH_3- > C_2H_5- > C_3H_7- > (CH_3)_2CH-$. У цьому ряді зменшується індуктивний ефект в алкільному ланцюгу спирту. Залежність K_e від значення константи замісника σ^* корелюється рівнянням Тафта: $\lg K_e = 0,649 + 2,05 \sigma^*$, стандартне відхилення $s = 0,06$, коефіцієнт кореляції $r = 0,995$.

На швидкість естерифікації (табл. 2) значно більше впливає будова спирту, ніж будова кислоти. При переході від АсОН до пропіонової швидкість реакції зменшується на 16 %, для масляної – на 53 %, а для ізомасляної – на 67 %. Перехід від метанолу до етанолу зменшує швидкість естерифікації на 42 %, для *n*- і 2-пропанолу – на 61 і 90 % відповідно.

Таблиця 1

Кінетичні параметри естерифікації АсОН спиртами при 333 К

Спирт	K _e	Константи швидкостей, дм ³ ·(моль·с) ⁻¹		σ*
		k _{1eф} ·10 ⁵	k _{-1eф} ·10 ⁵	
Метанол	4,46	60,2±0,2	13,5±0,1	0
Етанол	2,83	35,7±0,4	12,6±0,3	0,100
Пропанол	2,17	23,4±0,3	10,8±0,2	0,115
2-Пропанол	1,88	6,2±0,2	3,3±0,1	0,190

Таблиця 2

Відносні швидкості естерифікації

R	RCOOH	RCOOH	RCOOH + PrOH	C ₃ H ₇ COOH+ROH	CH ₃ COOH +ROH
Me	1	1	1	–	1
Et	0,83	0,84	–	–	0,58
Pr	–	–	0,47	1	0,39
<i>i</i> -Pr	0,27	0,33	–	–	0,10
Bu	–	–	0,83	–	–
<i>t</i> -Bu	0,025	0,038	–	–	–
<i>i</i> -Am	–	–	–	0,56	–
Температура, К	287	313	333	333	333
Каталізатор	HCl	HCl	H ₂ SO ₄	H ₂ SO ₄	H ₂ SO ₄

При ацилюванні алканолів хлорангідридами кислот спостерігаються дещо інші особливості, ніж при естерифікації. Швидкість алкоголізу хлорангідридів зростає в ряді: етакрилоїлхлорид << метакрилоїлхлорид < акрилоїлхлорид < кротоноїлхлорид < бутирилхлорид < ацетилхлорид. Хлорангідрид етакрилової кислоти в умовах виконання дослідів практично не реагує з аліловим спиртом.

α-Етиленові ацилхлориди реагують із спиртами значно повільніше ніж насичені: час напівперетворення при 293 К для кротоноїлхлориду дорівнює 82 хв, а для бутирилхлориду – 6 хв. Отже, наявність подвійного зв'язку у молекулі хлорангідриду кислоти значно знижує швидкість алкоголізу. Оскільки значення енергії активації для бутирилхлориду та кротоноїлхлориду практично однакові (54,7 і 57,6 кДж·моль⁻¹), то різниця у швидкостях алкоголізу зумовлена, переважно, значенням ентропії активованого стану. У результаті спряження α-електронів подвійного зв'язку з електронами карбонільного кисню в молекулі α-етиленового ацилхлориду утруднюється атака молекулою спирту. Можливе й інше пояснення зниження активності ненасичених ацилхлоридів. Якщо алкоголіз здійснюється в три стадії [4], то на стадії утворення донорно-акцепторного комплексу наявність надлишку π-електронів подвійного зв'язку зменшує акцепторну силу ненасиченого хлорангідриду порівняно з насиченим, тим самим понижуючи константу рівноваги утворення комплексу хлорангідрид-спирт.

Для алкоголізу хлорангідридів різних кислот у середовищі толуолу придатна кореляція констант швидкостей за рівнянням Тафта (рис. 1, а). Як і треба було очікувати, добре дотримання кореляційного рівняння веде до наявності лінійної залежності між lgA і E_a для алкоголізу аліфатичних ацилхлоридів (рис. 1, б). На основі цих даних обчислено значення для замісника CN₂=C(CH₃)-, яке дорівнює +0,686 (рис. 2, а).

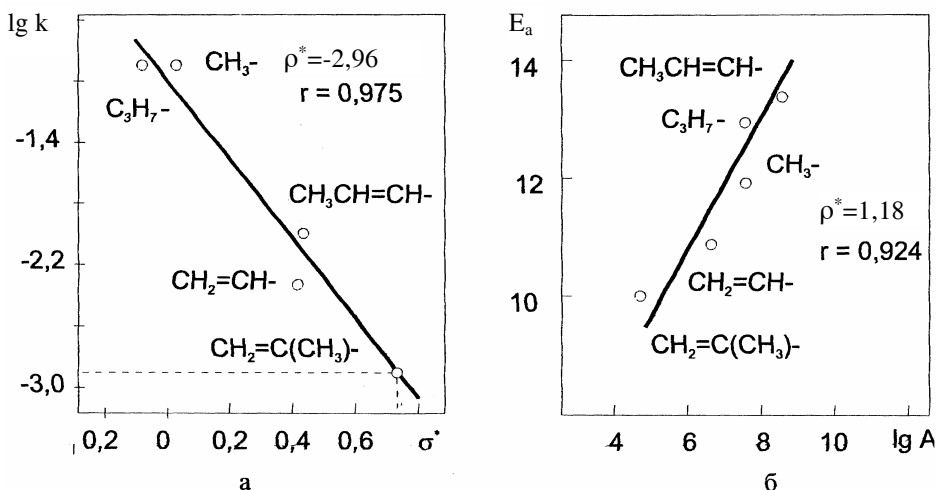

Рис. 1. Залежність $\lg k$ від σ^* (393 K) і $E_a - \lg A$ для алкоголізу хлорангідридів $RCOCl$ аліфатичних карбонових кислот аліловим спиртом у толуолі

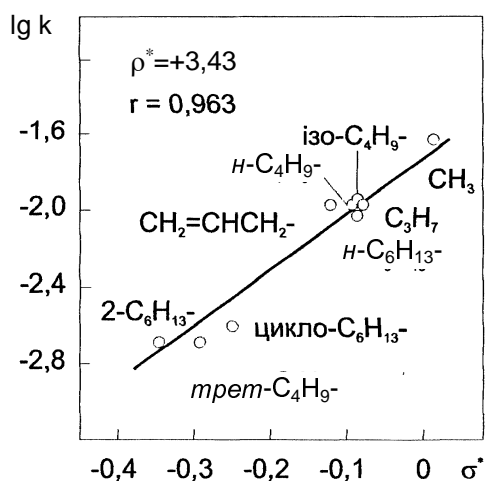

Рис. 2. Залежність $\lg k$ від σ^* для алкоголізу кротоноїлхлориду спиртами $R'OH$ при 293 K у середовищі толуолу

Реакційна здатність аліфатичних ацилхлоридів зростає у ряді замісників, протилежному для гідролізу аналогічних алкілхлоридів, який перебігає за механізмом S_N1 . Загальний порядок реакції алкоголізу аліфатичних хлорангідридів змінюється від 1 до 2 залежно від співвідношення реагентів, що ніби суперечить механізму S_N2 . Ймовірно, алкоголіз буде перебігати за механізмом, прийнятим для ароїлхлоридів [4], у три стадії через утворення донорно-акцепторного комплексу.

Вивчення кінетичних закономірностей алкоголізу хлорангідриду кротонової кислоти різними спиртами (метанол, пропанол, *n*-, *ізо*- і *трет*-бутаноли, *n*-, 2- і циклогексаноли) при 293, 298, 303, 308 K для метанолу і пропанолу, при 293, 303, 313, 323 K для решти спиртів та

встановленню кількісних залежностей між структурою спирту та його реакційною здатністю показує, що збільшення довжини алкільного ланцюга спирту (в ряді C_3 – C_4 – C_6) практично не впливає на швидкість досліджуваної реакції. Винятком є метанол, який реагує з хлорангідридом у декілька раз швидше ніж інші спирти. Однак при переході від первинного спирту до вторинного (*n*-гексанол – 2-гексанол) або третинного швидкість алкоголізу значно зменшується. Одержані результати аналогічні закономірностям лужного гідролізу естерів і визначаються, переважно, просторовими утрудненнями. Деяке підвищення швидкості реакції викликає розгалуження вуглеводневого ланцюга спирту – (*ізо*бутанол – *n*-бутанол) і наявність подвійного зв'язку (аліловий спирт – *n*-пропанол). В останньому випадку ймовірно, завдяки наявності σ - π спряження з гідроксилом полегшується утворення проміжного реакційного комплексу – енергії активації дорівнюють відповідно 56,7 і 68,1 кДж·моль⁻¹.

Алкоголіз кротоноїлхлориду різними спиртами характеризується практично однаковими значеннями енергії активації 63–67 кДж·(моль)⁻¹ (за винятком алкоголізу *трет*-бутанолом – 31,3 кДж·моль⁻¹). Різниця у швидкостях реакції зумовлена, переважно, різницею у значеннях ентropії активації. Вільні енергії активованого стану відрізняються значно менше. Константи швидкостей алкоголізу кротоноїлхлориду окремими спиртами також корелюються рівнянням Тафта (рис 2, б).

Стандартне відхилення s дорівнює 0,088, коефіцієнт кореляції $r = 0,972$, що відповідає задовільній кореляції. Константа реакції $\rho^* = +3,43$. Справдження кореляційного рівняння Тафта для алкоголізу кротоноїлхлориду приводить, як і треба було очікувати, до лінійної залежності між $\lg A$ та енергією активації.

При переході до двопараметрової залежності із урахуванням впливу стеричного фактора кореляція значно покращується. Використовуючи значення σ^* , E_s (E_s^0) із роботи [5] для замісників: метилу, пропілу, *n*-, ізо- і *трет*-бутилу, отримано такі рівняння:

$$\lg k = -(1,585 \pm 0,035) + (4,28 \pm 0,36) \sigma^* - (0,083 \pm 0,071) E_s \quad r = 0,994; s = 0,0513$$

$$i \lg k = -(1,584 \pm 0,052) + (4,34 \pm 0,70) \sigma^* - (0,069 \pm 0,116) E_s^0 \quad r = 0,991; s = 0,0515.$$

Значення константи реакції ρ^* зростає з $\rho^* = +3,43$ для стандартного рівняння до $\rho^* = +4,28$ (4,34) для двопараметрового рівняння. Відхилення дослідних точок від прямої мінімальний, а коефіцієнт кореляції збільшується з 0,972 до $R > 0,99$.

Лінії температурної залежності $\lg k$ від $1/T$ не перетинаються в одній точці, однак залежності $E_a - \lg A$, а також $\Delta H^\ddagger - \Delta S^\ddagger$ прямолінійні; значення ізокінетичної температури β , обчислені за нахилом прямих, дорівнюють відповідно 275 і 285 К. Залежність $\lg K$ від σ^* при 303 К – прямолінійна ($\rho^* = +3,43$; $r = 0,946$; $s = 0,136$), визначена із співвідношення ρ^*_1/ρ^*_2 величина $\beta = 226$ К. У результаті перевірки β за нахилом χ прямолінійних залежностей $\lg K_{T_1} - \lg K_{T_2}$ одержано такі значення (наведені T_1 , T_2 , $\chi \pm s_\chi$, r , s , β К): 293, 303, $1,0341 \pm 0,0032$, 0,992, 0,039, 234; 293, 313, $1,2596 \pm 0,0226$, 0,995, 0,092, 235; 303, 313, $1,0638 \pm 0,0153$, 0,981, 202. Середнє значення величини ізокінетичної температури дорівнює 234 К.

Висновок. Одержане кореляційне рівняння Тафта, яке описує вплив будови спирту (метанолу, етанолу, *n*- та *i*-пропанолів) на константу рівноваги K_e естерифікації $AcOH$ і знайдена константа реакції ρ^* .

Отже, за еквімолярного співвідношення реагентів швидкість алкоголізу ненасичених ацилхлоридів описується рівнянням швидкості другого порядку і визначається, переважно, індукційним ефектом радикала спирту. Реакція полегшується з пониженням електронної густини на реакційному центрі ($\rho^* = +3,43$). Оскільки +I-ефект збільшується у ряді зростання електронодонорності $CH_3 < n\text{-алкіл} < i\text{-алкіл} < \text{трет-бутил}$, то швидкість алкоголізу відповідно зменшується.

Порівняння отриманих числових значень константи реакції ρ^* свідчить про порівняно більшу чутливість швидкості реакції до зміни структури спирту при алкоголізі хлорангідриду, ніж при алкоголізі кислоти. Хоч треба врахувати той факт, що ацилювання хлорангідридом досліджене у середовищі розчинника, а параметр ρ^* є надзвичайно чутливим до умов перебігу реакції, зокрема до природи розчинника.

1. Барановська О.Е. Закономірності синтезу естерів і етерів. – Львів: Українські технології, 2007. – 298 с. 2. Макитра Р.Г., Маршалок Г.А., Пириг Я.Н., Ятчишин Й.Й. Метаноліз α -алкілакрилілхлоридов // Укр. хім. журн. – 1983. – Т. 49, вып. 2. – С. 202–204. 3. Макитра Р.Г., Маршалок Г.А., Пириг Я.Н., Ятчишин Й.Й. Влияние структуры спирта на скорость алкоголиза α -этилакрилилхлорида. – М., 1984. – 13 с. – Ден.ВИНИТИ 10.12.1983. № 407-84. 4. Minato H. The solvolysis acid chlorides. A presentation of problem and a proposal for the mechanism // Bull. Chem. Soc. Japan. – 1954. – Vol. 37, № 3. – P. 316–323. 5. Минкин В.И., Жданов Ю.А. Корреляционный анализ в органической химии. – Ростов: Изд-во Ростовск. гос. ун-та, 1966. – 470 с.